

ББК 81.2(4 УКР):81.2-3

УДК 811.161.2:81 '373

А. С. Стадній

Вінницький національний
технічний університет,
м. Вінниця

ДЖЕРЕЛА МОВНОЇ ЕКСПРЕСІЇ

Дослідження присвячене актуальній проблемі семасіології – конотації. Проаналізовано причини функціонування конотативних дієслів у мові мас-медіа. Встановлено, що конотативне значення емоційно-оцінних дієслів виникає внаслідок семантичної модифікації значення, словотвірними способами та у певних контекстах.

The research is devoted to the actual problem of semasiology – connotation. The reasons of functioning of connotative verbs in the language of mass media are analysed. It is determined that connotative meaning of emotionally-evaluation verbs is originated as a result of the semantic modification of the meaning, by word-formative methods and in certain contexts.

Сучасне динамічне життя зумовлює активні зміни у лексиці. Словниковий склад мови поповнюється не лише неологізмами, а й конотативними словами. Мова ЗМІ першою реагує на зміни у лексиці, оскільки відображає тенденції розвитку загальнолітературних норм української мови.

Емоційно-експресивні засоби мови мас-медіа досліджували О. А. Стишов, Н. І. Кочукова, Т. А. Коць, Н. О. Бойченко, Л. В. Мельник, Г. Б. Мінчак та інші. Явище конотації ставало предметом вивчення В. І. Говердовського, В. І. Шаховського, В. М. Телії, Й. А. Стерніна, Л. М. Васильєва. Але ще досі існує чимало нез'ясованих питань: причини та

способи виникнення конотативних значень, недостатньо вивченими є структура та функції конотації, не встановлено критерії виділення та межі конотативних слів.

Метою цього дослідження є з'ясування причин функціонування конотативних дієслів на сторінках періодичних видань та джерел формування емоційно-оцінних значень.

Об'єктом дослідження є конотативні дієслова, дібрані з таких газет: "Україна молода"(УМ), "День" (Д), "Сільські вісті" (СВ), "Вечірній Київ" (ВК), "Політика і культура" (ПіК).

Конотація – компонент семантичної структури значення слова, який містить емоційно-оцінне забарвлення узуального чи оказіонального характеру.

О. А. Стишов зазначає, що «найважливішою, визначальною рисою мови ЗМІ є постійний пошук і використання нових засобів експресії на тлі раціонального стандарту і штампів» [5, 22]. Які ж причини появи нових експресивних засобів у мові сучасної української преси? Мовленнєва експресія у газетно-журнальних жанрах сучасної преси не тільки поживляє виклад, а й створює певний ефект емоційного впливу на читача, наприклад: *Юлія Тимошенко «пробила» закон про недоторканність ГТС* (УМ . – 2007. – 7лютого . – С. 5); *Коли знищував Кабмін, «ламав» губернаторів і звинувачував прем'єра в державній зраді?* (Д. – 2008. – 6грудня. – С.1); *Хто, коли, де й з ким піде на вибори Президента, хто кого «кине», а хто підтримає, сьогодні говорити зарано* (Д. – 2008. – 21серпня. – С.2); *Також ми спробуємо з'ясувати, хто з районних чиновників «кришує» цей нелегальний бізнес* (ВК. – 2009. – 30січня. – С.3) тощо.

Конотативні дієслова на шпальтах газет допомагають чіткіше висловити суб'єктивну оцінку діям політичного діяча, певному явищу, факту: *Ющенко з перших же днів виявив себе дрімучим і скупим хуторянином, який намагається, подібно Кучмі, «підім'яти» під себе всі гілки влади* (Д. – 2008. – 1листопада. – С.8); *Ми цих виборів не хотіли – нас у них втравили* (УМ. –

2007. – 10серпня. – С.5);). *Проте на закони начхати як банкам, так і багатьом колекторським фірмам* (ВК. – 2009. – 20 ічня. – С.6); *А майбутні коаліціянти нашкрябали всього 214 голосів* (Д. – 2008. – 11грудня. – С.1).

Образні слова інформують читача про мовця, передають й авторську позицію щодо певних явищ та подій, емоції та почуття, викликані діями, наприклад: *Впору замислитись, яким боком чи боками випре наш отой продаж* (СВ. – 2008. – 1лютого. – С.1); *Бо це тим жінкам, яким вдалося видряпатися з пекла, доводилося закликати «еліту» до моральності, а не навпаки* (Д. – 2008. – 24грудня. – С.4); *А наш спікер «стелиться» у Москві, щоб заробити бали* (Д. – 2009. – 15січня. – С.3).

Цікавим є творення загальноновживаних експресивно забарвлених дієслів, „проте для дієслів важко встановити домінуючий спосіб словотворення” [5, 191].

На сторінках засобів масової інформації функціонують дієслова, утворені префіксальним способом словотвору, суфіксальним, префіксально-суфіксальним, а також дієслівним способом деривації: постфіксальним, суфіксально-постфіксальним, префіксально-суфіксально-постфіксальним. Найчастіше трапляються конотативні дієслова, утворені префіксальним, суфіксальним, префіксально-суфіксальним способами творення.

У мові сучасних мас-медіа функціонує чимало загальноновживаних дієслів з емоційно-оцінним забарвленням, утворених за допомогою префікса **за-**, внаслідок чого формується нове конотативне значення дієслова: **м'яти - зам'яти** „припинити щось”; **гриміти – заgrimіти** „потрапити куди-небудь усупереч своєму бажанню, наприклад, у в'язницю”; **кипіти – закипіти** „починати проймається яким-небудь почуттям”; **жати – зажати** „пожаліти”. Активізувалося творення конотативних дієслів з префіксом **про-**, які означають „досягти того, що названо твірною основою за будь-яких умов”: **пропхати, прорвати** („несподівано висловити свої почуття, раптово щось зробити, наприклад, закричати”), **пропіарити**. Дієслова з префіксом **при-** об'єднані словотвірним значенням „неповнота дії”: **присісти, прикривати**

(„захищати когось”), **примальовувати, прикручувати (гайки), приперти** та інші.

Найпродуктивнішим суфіксом творення є суфікс **-ува- (-юва-)**, який, приєднуючись до власнеукраїнських іменникових, рідше іншомовних основ, утворює емоційно-оцінні дієслова: **сусід – сусідувати** (у значенні „знаходитися поряд з чимось”), **цар – царювати** (в економіці фірма, яка домінує на світовому ринку збуту риби), **краса – красуватися** (привабливо вирізнятися), **дім – домувати** (неологізм „тимчасово не працювати, перебувати певний час вдома”).

У мові сучасних засобів масової інформації префіксально-суфіксальне словотворення представлене невеликою кількістю конотативних дієслів. Найуживаніші дієслова з префіксом **ви-** та суфіксом **-ува-**: **вилизувати, висмоктувати, вицямкувати, вичавлювати, виборсуватися, висмикувати, викачувати** та інші. Отже, словотворення – продуктивний спосіб утворення конотативних дієслів, але мовцями ширше використовується семантичний спосіб – модифікація значення чи переносне вживання слова.

Конотативне значення завжди вторинне, первинне ж значення – денотативне. Мовознавці (В. В. Виноградов, О. С. Ахманова, А. А. Уфимцева, Д. М. Шмельов, Ю. Д. Апресян, С. І. Ніколюк) виділяють два типи вторинних найменувань: непряму номінацію, має автономну направленість, яка сприяє самостійній номінативній цінності одиниці найменування; посередню номінацію, в структурі якої необхідна опора на сигніфікат іншого найменування [3, 123]. Недостатньо досліджена посередня номінація.

Метафоризація – найпродуктивніший спосіб посередньої номінації, при якій поєднується логіко-потенційний і конотативний плани, тому що процес метафоризації – це завжди проблемна когнітивно-номінативна ситуація із багатьма змінними факторами. Будь-яка метафора створюється на асоціативно-образній основі [3, 125].

Метафоричне переосмислення – це перенос найменування з одного денотата на інший на основі їхньої схожості [1, 85]. Метафора виникає внаслідок порівняння явищ та дій за певною ознакою. Саме ця ознака стає внутрішньою формою нового значення, наприклад: внутрішньою формою слова „**розколотися**” у значенні „зізнатися у чомусь” є „від тиску, удару”; слова „**припекти**” у значенні „дошкуляти комусь” - „ставати нестерпним”, лексеми **обліпити** у значенні „зайняти весь простір” - „щільно, з усіх боків”; **наварити** у значенні „отримати прибуток” , „збільшити якусь кількість грошей”; **зливати (інформацію)** – „передавати інформацію супернику, зацікавленій особі” - „з різних джерел одному адресату”; **бомбардувати** у значенні „нав’язувати, атакувати, з усіх сторін, напад на когось, що-небудь”; *Затриманий мешканець Кіровоградщини невдовзі «розколовся», що разом зі співучасниками викрав цю картину саме в червні в Одесі* (УМ. – 2006. – 2 лютого. – С.3); *...як народних обранців «припече», КС постановить, нарешті візьмуться до виконання своїх обов’язків, їм ніколи буде й угору глянути* (УМ. – 2006. – 20 січня. – С.5); *Президію Верховної Ради обліпило кілька десят депутатів* (УМ. – 2007. – 7 лютого. – С.5); *«Укрзалізниця» «наварить» на пасажирів додаткові 390 мільйонів гривень за рахунок підвищення тарифів* (УМ. – 2007. – 9 лютого. – С.1); *Тим часом хтось «злив» у інтернет вражаючі фото: Лілія Томашевська танцює стриптиз* (УМ. – 2009. – 22 січня. – С.2); *А щодо глядачів ICTV, то їх просто-таки «бомбардували» рекламними роликами про збожеволілу Америку і про те, що «Секс і місто» - відпочиває* (УМ. – 2006. – 27 серпня. – С.17).

Хоча як зауважує Л.П. Грибан, характерним для метафори є встановлення далеких зв’язків, і чим більша відстань між класами об’єктів, що суміщаються, тим яскравіший ефект метафори. «Між суб’єктами метафор значно частіше буває більш відмінного, ніж схожого. Схожість служить очевидною основою для переносу, але своєрідність нового значення є значно більшою мірою результатом відмінностей між позначуваними об’єктами» [1, 86]. Такі образні метафори трапляються й у газетному мовленні: **замочити** –

„вбити”; **чесати** – „йти”, **шерстити** – „переслідувати, карати когось”; **випасти** – „бути у захваті”, **кинути, надути** – „обманути”, **відстебнути** – „дати гроші”, **приструнювати** – „тримати когось у певних межах” і т.п. : *Україна – не Росія: тут людину можна за 5 тисяч «замочити»* (УМ. – 2007. – 7березня. – С.5); *«Чеси звідси, поки трамваї ходять, «нашист»», – визвірився хтось із біло-синього натовпу під дружній сміх перехожих, які чули дядькові бідкання* (УМ. – 2005. – 27грудня. – С.8); *А якщо тепер міліція почала когось «шерстити», то я так думаю, давно пора* (УМ. – 2005. – 27грудня. – С.8); *Професор Плейшнер «випав» би лише від захвату* (УМ. – 2008. – 4червня. – С.10); *Учорашній день став також розчаруванням для Регіонів. Їх знову «кинули»* (Д. – 2008. – 3жовтня. – С.4); *До речі, для жителів столиці, яких «надули» в обмінному пункті, діє «гаряча телефонна лінія», від Головного управління НБУ в Києві та області...*(УМ. – 2004. – 28січня. – С.2); *Відомий у Запоріжжі бізнесмен ... «відстебнув» зі своїх статків кругленьку суму...*(УМ. – 2005. – 11лютого. – С.6); *Треба визнати, з цією функцією міністр внутрішніх справ упорався непогано (дається взнаки досвід Майдану?) – йому вдалося вчасно приструнювати охочих до пустих розмов колег по цеху* (Д. – 2008. – 12листопада. – С.6). Отже, за допомогою метафори можна поєднувати несумісне, виявляючи нові асоціативно-образні властивості дієслівної лексики.

Метафора використовується журналістами з метою створення експресивного ефекту, а саме автор оцінює зображені події. В. М. Телія слушно зауважує, що мотивуюча роль внутрішньої форми як асоціативно-образного компонента конотації експресивно забарвленого значення «програмується» в самому процесі метафоризації, націленого на створення номінативних засобів емотивно-прагматичного впливу [6, 83].

Конотація може виникнути за допомогою різних мовних засобів, але й будь-яке слово у певному контексті може стати конотативним. «Контекст виявляє, актуалізує потрібні і створює ситуативні значення, «відтінки» і «забарвлення». Індивідуальні, соціальні, професійні, асоціативні та інші

додаються до виділеного значення. Вони не входять у мовне (системне) значення, а супроводжують його у мовленні, тексті, доповнюючи чи створюючи смисл, образ, підтекст» [4, 9-10]. У текстах слова впливають одне на одне, експресивність може виникати, підсилюватися, послаблюватися, нейтралізуватися, саме тому спостерігаються зміни у значеннях окремих слів, наприклад: *Сестра критично оглянула і єхидно запитала: «Під мене "косиш"?»* (Д. – 2008. - 6 грудня. – С.1). Дієслово **косити**, крім прямого значення «зрізувати, стинати траву, збіжжя й та інше косою, косаркою тощо», переносного значення «позбавляти життя» та жаргонного «удавати хворого та неосудного, з метою уникнути призову до армії чи карної відповідальності за скоєний злочин» (*Від внеску легко «відкосити» самому, але при цьому наполягати, щоб його сплатив хтось інший* (УМ. – 2009. – 22 січня. – С.12) у контексті набуває нового, оказіонального значення «бути схожим на когось, наслідувати когось-небудь» з негативною оцінкою, яку підсилює прислівник «єхидно». Оказіональне дієслово **засвітитися** «з'явитися, бути поміченим» виникло внаслідок модифікації узувальної семи «спалахнути, почати світитися». Залежно від контексту конотативне значення може бути мейоративним (позитивна оцінка), пейоративним (негативна оцінка) чи амбівалентним (поєднуються позитивна і негативна): *"Засвітитися" на ухилянні від сплати податків й інші уславлені особистості* (ВК. – 2008. – 18 листопада. – С.7), конотативність посилюється й тим, що негативнооцінну дію виконує позитивний об'єкт "уславлені особистості". У реченні *Тобто потреба "світитися" у рейтингах існує* (ВК. – 2008. - 11 листопада. – С.8) конотативне дієслово має амбівалентне значення.

Отже, сучасні ЗМІ широко використовують емоційно-оцінні дієслова. Прагнення журналістів індивідуалізувати стиль, бажання бути завжди яскравим і виразним у мові, намагання посилити дієвість і впливовість публікацій, зумовлюють пошуки нових експресивних засобів.

Література

1. Грибан Л. П. Вплив метафори на формування конотативного аспекту значення фразеологічних одиниць німецької мови // Взаємодія одиниць різних рівнів германських та романських мов: Вісник Київського держ. лінгвіст. університету. Дослідження молодих вчених. Серія «Філологія». – К., 1997. – Випуск 3. - С.85-91.
2. Метафора в языке и тексте. - М.: Наука, 1986. - 176с.
3. Ніколюк С. І. Образна номінація та її антропометричність // Взаємодія одиниць різних рівнів германських та романських мов: Вісник Київського держ. лінгвіст. університету. Дослідження молодих вчених. Серія «Філологія». – К., 1997. - Випуск 3. - С.123-129.
4. Сердобінцев Н. Я. Семантическая структура слова и его коннотації // Теория слова и функционирование словарных единиц. Межвуз.сб.науч.тр. – Саратов,1981. – С.4-25.
5. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2003. – 388с.
6. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Ответ. ред.А. А. Уфимцева. – М.:Наука, 1986. – 139с.